

Отримано: 2 жовтня 2018 р.

Прорецензовано: 10 жовтня 2018 р.

Прийнято до друку: 11 жовтня 2018 р.

e-mail: ulyana.fedoriv@lnu.edu.ua

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-200-202

Федорів У. М. «Пантеон радянських героїв»: образ героя-селянина в українській соціалістичній літературі. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 200–202.

УДК 821.161.2.02»19»: [7.036:7.04-058.244]

Федорів Уляна Миколаївна,

Кандидат філологічних наук, кафедра теорії літератури та порівняльного літературознавства,
Львівський національний університет імені Івана Франка

«ПАНТЕОН РАДЯНСЬКИХ ГЕРОІВ»: ОБРАЗ ГЕРОЯ-СЕЛЯНИНА В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦРЕАЛІСТИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У публікації висвітлено нове бачення проблеми літературної репрезентації радянського пантеону героїв у соціалістичних текстах. Ідеться про те, що для радянської системи задля побудови світлого майбутнього потрібна була нова людина, тому всі сили було кинуто на утвердження «нового антропологічного типу». Увагу зосереджено на ролі образу героя-селянина в соціалістичному тексті, що утвердився в масовій свідомості за допомогою пропаганди та агітації.

Ключові слова: соціалізм, соціалістичний канон, ідеологія, герой-селянин, «нова людина».

Uliana Fedoriv,

PhD of Philological Sciences, Department of Theory of Literature and Comparative Literary Studies,
Ivan Franko National University of Lviv

«SOVIET PANTHEON OF THE HEROES»: THE IMAGE OF A HERO-PEASANT IN UKRAINIAN SOCIALIST REALISM LITERATURE

The XXI century demands from the modern literary criticism the revision of many strata of Ukrainian culture that have been ignored for years. The need for re-reading and re-thinking Socialist Realism literature is one of the key tasks in the field of topical objects of scientific study in modern literary criticism.

The publication reflects a new vision of the problem of literary representation of Soviet Pantheon of Heroes in the socialistic realism texts. Basically the idea is that the Soviet system in order to build a bright future need was a new man, so all the forces were thrown to the statement «new anthropological type». The article deals with the modeling role of the hero-peasant in the socialistic realism text. This image was established in the mass consciousness by means of propaganda and agitation.

Key words: socialist realism, canon, ideology, hero-peasant, «new man».

Актуалізація дискурсу про радянське зумовлена потребою переосмислення соціокультурного спадку соціалізму як травматичного досвіду культурної деформації, наслідки якої відчутні й досі. Процес ревізії має враховувати імперативний характер суспільно-політичних та філософсько-світоглядних чинників формування соціалістичного канону. Такі дослідження є вкрай необхідними, адже надаючи нових значень та переосмислюючи соціалістичний спадок, літературознавство відкриває контексти для нових інтерпретацій та нові горизонти для подальших теоретичних студій.

У часи функціонування соціалізму література стала частиною політичного проекту, що мав на меті створення «нової людини» як людини системи. Соціалістичний літературний герой став центральним текстотвірним механізмом та визначав систему соціалістичного канону. Як стверджує Валентина Хархун: «Нова людина – це лише ідеологема, яка потребує репрезентативної формули, що зробила б її зримою й переконливою, а це б уможливило реалізацію тоталітарного антропологічного проекту» [8, с. 290]. Антропологічна концепція «нової людини» визначала стратегію соціальних відносин та суспільних перетворень. Використовуючи агіографічну житійну схему, що відображала усі етапи становлення святих (народження – дитинство – виховання (часто *пере*-виховання під керівництвом наставника) – життя в ранзі святого – чуда (тобто суспільна користь діяльності) – символічна смерть), соціалістичний текст означував антропологічний проект домінантним в утвердженні текстотвірного канону соціалізму. Так, у процесі перековки радянська людина проходить кілька етапів: перетворення «людського матеріалу» в «ідеальну дитину», яка згодом під чітким керівництвом влади-наставника перероджується в «нову людину». Саме герої забезпечували утвердження міфу про радянську людину як людину нової формації, що побудує «світле майбутнє». Героїзація радянської людини забезпечувала формування колективної ідентичності нового зразка, яка мала посилити денационалізацію та утвердження «homo sovieticus».

У цьому контексті варто зупинитись на одному із основних типів у пантеоні радянських героїв – герой-селянин.

Носієм українського національного генетичного коду споконвіків було селянство, тому радянська влада сприймала селянина як загрозу. Відтак «перековка» мала на меті знищити селянина як індивідуальність, переламавши в такий спосіб тисячолітню українську культурну традицію. Тож у радянській іконографії героїв почався процес актуалізації «оновленого» погляду на героя-селянина. На такого героя влада покладала подвійне завдання. По-перше, це формування нової системи взаємин із владою в рамках колгоспного господарства та розуміння колгоспу як «колективного селянського раю», подарованого партійною верхівкою. Інше ж завдання – закріплення ідентифікаційних кодів за героєм-селянином як будівничим нового світу і як виконавцем плану колективізації як спасіння. У 1929 році пленум ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про сільське господарство України і роботу на селі», де зазначалось, що «Україна повинна протягом найкоротшого строку дати зразки організації великого громадського господарства не тільки на території окремих районів, але й на окремих площах, які охоплювали цілі округи, маючи на увазі протягом найближчих років суцільну колективізацію всього степового району України» [6, с. 372]. Так, неабиякої популярності набуває так звана «колгоспна тема» (проблема «шкідників» та необхідність розкуркулення села), де головним конфліктом було «протистояння традиційного селянського світу і насаджування більшо-

виками колгоспів» [6, с. 372]. Саме про таку визначальну місію йдеться у словах секретаря партійного комітету Дмитра Холода з роману Григорія Епіка «Перша весна»: *«Ми колективізуємо індивідуальні господарства, щоб полегшити селянську працю. Ми повинні в цей спосіб поліпшити добробут селянина і, головне, забезпечити пропорційний розвиток сільського господарства до буйного зростання нашої соціалістичної промисловості. У колективізації сільського господарства насамперед зацікавлене ціле наше господарство країни. Це повинен добре усвідомити кожний член партії, кожний комсомолец, кожний робітник»* [3, с. 68]. На героя-селянина покладена місія «творення нового світу», а допомогти йому в цьому має більш свідомий «товариш» – герой-робітник. Адже прикметно, що домінуючою в літературі того часу була тенденція, що «репрезентує чітку схему зображення селян консервативним / несвідомим класом із «подвійною природою», часто – волею до політики комуністичної партії та її планів щодо культурно-економічного оновлення радянського села» [7, с. 28]. Процес «окультурення» чітко контролювався владою, що взяла на себе реалізацію ще одного плану – творення колективного господарства як єдиної можливої форми розвитку села. Так, в оповіданні Івана Ле «Змичка» маємо типову тему «окультурення» села за допомогою героїв-робітників, які мають виконувати роль наставників, що наведуть лад на селі: *«Прийдуть городські люди в село, робітники! Чи привезуть яку культуру (ніби живі картини привезуть, лекції читатимуть, чи єсть бог, та Ленінський куток відкриють, – пояснявав проворний попик, отець Охвиноген), чи просто хоч поговорять з людьми, життя якесь порадять новітнє, – і то гаразд. Сутужно самим доводитися»* [5, с. 66]. Символічно, що саме Андрія Головка з його романами «Бур'яни» та «Червоний роман» Валентина Хархун називає «зачинателем українського соцреалізму» [8, с. 82], адже саме у його творах маємо цілісні картини «глухого» села, що живе поки поза соцреалізмом і в якому панує «тиша і бур'яни» [1, с. 18]. Недаремно саме описом села Багва, що потонуло в бур'янах, починає свій роман «Перша весна» Григорій Епик: *«Тоді Багва – невеличке сільце. Півсотні хаток, понад нею козацькою шаблюкою вигнулася ріка, дикі очерети й непролазні бур'яни. Бур'яни на схід, на південь і північ ... / І йшли важкі чумацькі валки: із заходу на південь і зі сходу на захід. Ішли ситими степами в бур'яни й тирсу ... / Хилилися журно бур'яни, й криваво ринів степ. Ринів, немов знав він: минуть десятиліття, і чисто виголять його, мов козака після бою, скіском гострим. Виголять, запалять любов'ю й ненавистю, закують у право власності і зроблять німим свідком одвічної запеклої боротьби за володіння»* [3, с. 25–26]. Саме як образ старого світу, світу поза соціалізмом, світу хаосу та розрухи радянські критики трактували село. Село потребувало «допомоги» і партія цю «допомогу» надала у вигляді «окультурення» (насправді йшлося про процеси розкуркулення та примусової колективізації). У можливість такого «гуманного» процесу створення колгоспів був впевнений Сергій Голубченко, герой згаданого твору: *«... Я буду говорити, звичайно, грубо, схематично, – мотивував Голубченко, що нам те куркульське коріння треба не висушити по-хижацькому, а вмючи пересадити на колективний ґрунт»* [3, с. 33]. Але дочитавши роман до кінця, розуміємо, що і сам автор, а згодом і тогочасна критика вказує на «хибність» такого конформізму, а героя трактують як відступника, який «не згоджується з генеральною лінією партії в ряді питань, зокрема в питаннях колективізації. Ідейні збочення Голубченка приводять його до зближення, а згодом спілки з контрреволюційними силами» [4, с. 16]. Врешті-решт автор «вирішує» долю «відступника»: Сергій Голубченко покінчує життя самогубством.

Цікаво простежити, як відповідно до приписів влади змінюється герой-селянин. І тут можемо говорити про два типи героїв-селян: куркулі-«заможники» та селянин «відсталий», «забитий», «дикий», «сліпий», «боязкий» [3, с. 44], який лише завдяки здійсненню процесу колективізації переходить у ранг «воїна трудового фронту». Зміна ролі та соціальної ідентичності селянина набуває повномасштабного значення: «колгоспниками» чи «комунальниками» стають усі, а хто не згоден з політикою партії, з рангу «куркуля» переходить у ранг «ворог народу» і піддається знищенню. Так відбувається процес колективізації, процес придушення індивідуального «я» та формування колективного «ми». Доброю текстовою ілюстрацією необхідності об'єднання в цільний трудовий фронт може слугувати уривок з оповідання Івана Ле: *«– Так от що, товариші селяни. Коли ми були розпорошені, то нас ламала буржуазія, як хотіла. А потім об'єднав нас товариш Ленін і повів у лоні комуністичної партії більшовиків та разом з товаришем Сталіним учить, як, об'єднавшись, суспільно будувати нове життя. Тоді не страшна стала нам буржуазія. Товариш Ленін лишив нам свій великий заповіт про змичку робітників та селян ... Отож, робітничий колектив ростовського залізничного вузла, виконуючи заповіти великого вчителя трудящих, товариша Леніна, для зміцнення змички між селянами і робітниками, бере культурне шефство над селом Ільківні»* [5, с. 71–72]. Як бачимо, радянський селянин цілком підпорядкований схемі, що запропонував Євгеній Добренко: підкорення – «перековка» – перетворення [9]. Цікаву аналогію процесу так званої «перековки» героїв у радянському суспільстві можна провести з перепікання немовлят, які хворіють на рахіт чи атрофію [2, с. 749] як єдиної можливої шлях до одужання та «щасливого здорового життя». Так, можемо навести приклад з роману «Перша весна», де селяни противились колективізації, але пройшовши психологічну «обробку» та владну «перековку», усвідомили свою «помилку»: *«– Селянство Багви сознає свою провину ... / – Багву ви маєте перетворити на село суцільної колективізації ... / На підводи, товариші! На трактори! Доведемо нашою чесною, відданою працею, що колективне господарство не тільки видушить глитайню, нашого одвічного ворога, а й виведе селянство на широкий шлях до соціалізму»* [3, с. 349].

Прикметно, що ще однією особливістю селянської теми в літературі було зображення розпаду господарства як розпаду норм і цінностей, вибудовування псевдоморалі, апелювання до новостворених канонів людських взаємин. Впливають ідеологічні розбіжності і на руйнування сімей: Григорій Химочка після смерті сина твердо і категорично розриває стосунки зі своєю дружиною лише тому, що вона хоч «ідеологічно», але підтримувала «Литчину армію», була проти всецільної колективізації та розкуркулення. Тут спрацьовує ідентифікація «радянський громадянин», а не ідентифікація «батько» чи «чоловік»: *«Григорій Химочка утер очі, підвів важку голову і, звертаючись до незаможників тихо сказав: / – Сина перенесіть до сільради. Поховаємо його разом з товаришем Логвином». А ти, – повернувся він до Харитини, твердо відокремлюючи кожне слово, – глитайське охвістя, іди з моїх очей. Більше я тебе не знаю, – сказав без вагання Григорій Химочка»* [3, с. 332–333]. Та й у взаєминах радянські герої все частіше звертаються до «механізованої» метафорики та символіки, відводячи міжособистісні взаємини на маргінеси: *«А щоб наші підшефні не забували про нас, ростовчан, то ми скріпляємо наше шефство робітничим подарунком – трактором! Орить ним ваші землі, єднайтеся навколо нього, навколо робочого класу ... Трактор, машина в полі та організованість ваша виведуть вас із нужденного животіння, поставлять на ноги ваше роздрібне й нерентабельне господарство...»* [5, с. 72].

У підсумку варто наголосити, що Євгеній Добренко, досліджуючи соцреалізм, називає його репрезентаційним проектом, де література відіграє роль своєрідної фабрики з виробництва готової продукції, яку не потрібно «смакувати», а лише «приймати» та «споживати». Метою такого виробництва є побудова «нової людини» і нового суспільства, конструювання правильної реальності. Саме герой-селянин став одним із тих, хто в результаті перековки переріс у потенційного носія провладної ідеології, а відтак змінив уявлення про село як «минувшину», тим самим розвиваючи ідею «єдиного фронту» радянського народу у процесі побудови нового суспільства.

Література:

1. Головка А. Бур'ян. *Андрій Головка. Твори : в 5 т.* Київ, 1977. Т. 1. С. 7–186.
2. Гюнтер Х. Архетипы советской культуры. *Соцреалистический канон.* Санкт-Петербург: Академический проект, 2000. С. 743–784.
3. Епик Г. Перша весна. *Григорій Епик. Твори.* Київ, 1958. С. 25–352.
4. Килимник О. Творчість Григорія Епіка. *Епик Г. Твори.* Київ: Держлітвидав, 1958. С. 3–21.
5. Ле І. Змичка. *Іван Ле. Твори : в 3 т.* Київ, 1955. Т. 1. С. 64–75.
6. Свербілова Т. Від модерну до авангарду: жанрово-стильова парадигма української драматургії першої третини XX століття / Тетяна Свербілова, Наталя Малютіна, Людмила Скорина ; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Черкаси : Маклаут, 2009. 598 с.
7. Філатова О. Український «виробничий» роман: текст і контекст. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.* Серія філологічна. 2011. Вип. 208. С. 21–28.
8. Хархун В. Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації. Ніжин, 2009. 508 с.
9. Dobrenko E. Надзирать – наказывать – надзирать: соцреализм как прибавочный продукт насилия. *Revue des études slaves.* Année, 2001. Vol. 73. No. 4. pp. 667–712. URL : http://www.persee.fr/doc/slave_00802557_2001_num_73_4_6746.